РУСКАЕ САВЕЦКАЕ АПАВЯДАННЕ

ТОМ 1

РУСКАЕ САВЕЦКАЕ АПАВЯДАННЕ

У ДВУХ ТАМАХ

ТОМ/1

З рускай мовы

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ
ЛІТАРАТУРА»
1988

ББК 84 Бел7-44
Р 88

Прадмова *Барыса Сачанкі*

Рэдкалегія:

СЕРАФІМ АНДРАЮК
ЯНКА БРЫЛЬ
ВАСІЛЬ БЫКАЎ
ВІКТАР КАВАЛЕНКА
ІВАН НАВУМЕНКА
ІВАН ПТАШНІКАЎ
БАРЫС САЧАНКА (укладальнік)
ЯН СКРЫГАН
ІВАН ШАМЯКІН

В первый том вошли рассказы М. Горького, А. Серафимовича, Л. Леонова, А. Платонова, Б. Пастернака, М. Булгакова, А. Грина и других мастеров слова, которые знакомят белорусского читателя с достижениями русской советской новеллистики 1918—1951 годов, отображают ее богатство и жанровое разнообразие и плодотворно продолжают наилучшие традиции русского рассказа, вдохнув в него новую жизнь.

Р $\frac{4702010200-028}{М\ 302(03)-88}$ 144—87

ISBN 5-340-00362-0 (т. 1)
ISBN 5-340-00361-2

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1988.

Арцём Вясёлы

НА ВЕРНАЙ СЦЯЖЫНЕ

1

Слабодка хуталася ў пыльны, дымны вечар. Па размытым дажджамі і разбітым бруку грукаталі тарантасы ламавікоў, ляскаталі брычкі. На дарозе хлапчукі гулялі ў белых — чырвоных. Белыя скакалі на кіёчках, размахвалі бізунамі. Перад імі чырвоныя кідалі бомбы — пакеты з пылам.

Ад турмы да слабодкі праз шырокую плошчу ішлі кучкі хлопцаў і дзяўчат з макароннай, з запалкавай, з цукерачнай фабрык Грабяжова. Жартавалі, смяяліся, выкрыквалі прыпеўкі.

На парозе сваёй халупы Мікалай Сямёнавіч Грыбаў — заўзяты галубятнік і рыбак — чысціў яшчэ жывенькіх язёў.

Жонка Яўдоха падсінывала і, шоргаючы атопкамі, развешвала па двары бялізну.

Грыбаў выпрастаў спіну, з прысвістам засоп пагаслай люлькай і сказаў нараспеў, па сваёй звычцы:

— Ану, ма-ці, пастаў самавар, пара-а.

Стомленая Яўдоха павярнулася ад плота і цераз плячо злосна крыкнула:

— Ах стаміўся, на даху, бач, сядзеўшы?.. Мо загадаеш разарвацца? У мяне не дзесяць рук.

У варотцы ўваліўся, прыдуркавата ўсміхаючыся, кравец Міцька Лукоўка і, захліпаючыся п'янай ікаўкай, паведаміў:

— Шабаш, Сямёнавіч, скручвай вуды... Вай-на! Чырвоныя ўцякаюць — выкалупваюцца. Вось-вось казакі наскочаць.

Грыбаў адклаў убок апошнюю растрыбушаную рыбіну і ўзняў бараду.

— Звані больш.

— Х-ха, звані!.. Кажу праўду, толькі вось з горада, усе ведаюць.— Кравец, размахваючы рукамі, пабег у глыбіню двара раззвоньваць навіну: кажуць, казёнкі адкрыюць.

Дачкі гэтым вечарам не дачакаліся. Чаявалі ўдваіх са старой на вольным паветры, на двары, пад чэзлай бярозай з абламанымі на венікі галінкамі.

— Куды б гэта яна, ведзьма, магла прапасці?

— Маладая, дурненькая, яшчэ, чаго добрага, за гэтымі таварышамі ўвяжацца.

— Галаву зломіць.

— Охо-хо.

Яўдоха крадком змахвала мутную слязу і ўспаміпала казанскую заступніцу.

Ноччу ў горад нахлынулі белыя. Усю ноч у горадзе грымелі стрэлы.

Дадому Волька прыйшла ўранку. Скінула дзіравы рабочы фартух, намылася і ў дрывотніку на свежых стружках улеглася спаць.

2

Волька ўцягнулася ў работу змалку. То на падзёнку бегала, то з маці мыла бялізну, сціраючы да крыві рукі за залатоўку ў дзень. Гады падышлі — і на фабрыку паступіла.

Далей — болей.

Пачала на вячэрнія курсы бегаць; а к таму часу, калі ў горад прыйшлі дзянікінцы, яна ўжо была камсамолкаю.

Усё жывое пайшло ў падполле: тысячы маленькіх рук упарта падрыхтоўвалі вялікую перамогу. Вольцы даручылі невялічкі ўчастак, які аб'ядноўваў да тузіна сем'яў рабочых, што адступілі ў радах чырвонай дружыны.

Акуратна кожныя два тыдні Волька бегала па адрасах, якія нанізвала на памяць. Раздавала маленькія запячатаныя канверты з грашыма. Як магла супакойвала заплаканых жанчын, не забывала частаваць цукеркамі дзетак. Шустрая, як верабей, імчалася па вуліцах, ныряла ў крывыя завулкі, праваньвалася ў прарэхі варотцаў, у чорныя пашчы падвалаў.

Гарэзная, зухаватая дзеўка Волечка — проста жах. Ні з рук, ні з зубоў ніколі нічога не вырывалася. Казак — не дзеўка. Ці ў рабоце, ці на вечарынках — заўсёды завадатарам хадзіла. Круцёлкі з фабрыкі Грабяжова, макаронніцы, ды і ўсе дзяўчаты млынавага пасёлка,— усе за ёй хвастом сланіся: шу-шу-шу ды шу-шу-шу: гэта як ды ці так гэта?

Вечарам прыйдзе Волька з працы, пачпуць, бывала, удваіх дачку пілаваць — аж дым пад воблакі.

— Волька, дзе начамі швэндаешся, якемі такемі справамі займаешся?..

— Мая справа.

Яўдоха ўсхапілася.

— Твая? Даскачашся, дзеўчына, трапіш у перад — ні ўзад ні ўперад. Вунь сёння на базары шэсцера вісяць і языкі высалапілі... А за што? Усё за палітыку.

— Мая шыя — мой і клопат.

Маці плакала, і ён крахтаў.

— Ах, ведзьма, даведаюся, што з таварышамі валаводзішся,— мазгаўню адарву, памыйнае вядро зраблю.

Волька спахоплівалася:

— Што вы, родненькія, блёкату наеліся — такое чаўпці.

— Лахудра!

— Халера дохлая!

Палучкі чакалі, як светлага дня. Праз суботу на другую прыносіла дзеўчына грошы. Пералічыць стары паперкі, на кучкі раскладзе, у якую дзірку колькі сунуць: гэта на корм галубам, гэта на новую сетку. У сваёй гаспадарцы дзірак шмат — усё нястача ды няўдача.

— Чаму мала? Дзе яшчэ саракоўка? — спытаецца, бывала.

— Два дні не выходзіла на работу, ды вось кніжак купіла.

Надзьмецца, як стары індык у непагадзь, забуркуе:

— Толькі грошы на вецер кідаць твая справа, дзе там, каб кожпую капейчыну дадому цягнуць. Усё дурасць у галаве...

— Халява! — падтакне і маці...

3

Аднойчы Яўдоха знайшла ў каморы ў закінутай скрыпцы скрутак лісткоў. За селядцоў хвост дала прачытаць п'янчужку краўцу Міцьку Лукоўку. А лісткі аказаліся пра забастоўку: усе так і ахнулі... Вось дык Волечка, вось дык ціхоня, вось дык галубка. Лічылі — вылічвалі, кідалі — прыкідвалі: у каго б такая ўдалася. Ні маці, ні бацька такімі справамі не займаліся, ды і радня нібы не

чуваць. Праўда, сам стары Грыбаў у маладосці разы два перапачаваў у клапоўніку, але трапіў туды п'яны і зусім нават, ратуй божа, не за цёмныя справы.

Прыйшла тым вечарам дзяўчына з працы і, па сваёй бабскай спецыяльнасці, адразу — шух да рукамыйніка. Вячэраць села. Старыя так у яе і ўваткнуліся, нібы шыла ў калодку.

— Сцерва ты, кудлатая сцерва.

— У рывалюцыю кінулася.

— Не кажы, тат.

— Ні бога, ні цара, ні віновага казыра.

Волька не адразу скеміла, што адбылося, і, засёрбваючы гарохавым супам моцна пасолены хлеб, проста спыталася:

— Чаго вы раскудахталіся?

Яўдоха, забыўшыся па свае шэсцьдзесят гадоў, віхрам падлящела, замахала перад тварам у дачкі лісткамі. Горкім папрокам і страхам забрынчаў яе голас.

— Ах, сучка, маладая яшчэ, каб вадзіць бацькоў за нос! Мо пад цынкавы дах нас хочаш на старасці гадоў засадзіць? Галубка, мо не міл табе вольны свет?

— Не жывецца ў цяпле, у доглядзе, за выпрацоўку правоў узялася, сялянаў уздумала шкадаваць, рабочых, а маці з бацькам не шкада.

— Кінь, тата.

— Кінуць-то кінем, ды немаведама, хто падымаць будзе. Прагоняць вось з фабрыкі, калі пра «гэта» дазнаюцца... Тады не крыўдуй, карміў я цябе, выцягнула з мяне жылы — годзе... Тады каб і нага твая на парог не ступала. Тады вось ідзі — яны цябе пашкадуюць, ці што, рабочыя ды сяляне...

— Нічыя літасць мне непатрэбна.

Як нітка за іголкай, цягнулася за ім маці, ржава скрыпела:

— У-у, непуцёвая мазгаўня, бессаромныя зекры! Бацьку вось на грэх наводзіш — вырасла пад неба, а дурніца як трэба.

Стары бурчаў і бурчаў, нібы сушаныя грыбы на шнурок нанізваў.

— З голаду здохнеш, вошы з'ядуць. Цяпер табе што: ясі, п'еш гатовае, чужым гарбом зароблепае.

Быццам варам па дачку плюхнуў. Усхапілася з-за стала, лыжку кінула.

— Хлебам мяне не дакараі, сваё ем.

— Цыц! Бач, ляпнула! Пакажы, дзе ж твае запрацавапае.

— Чаго крычыш на бацьку, як на падначаленага? — пекапула і Яўдоха.— Ты, сучка, не агрызайся, а слухайся бацькоўскага навучання... Хіба табе бацька ліхадзей — кепскаму навучыць?

— Ану вас!

— Не нукай, яшчэ не запрэгла.

— Дык вось, матухна мая, калі не хочаш падпарадкоўвацца волі бацькоў — ідзі на ўсе чатыры бакі, табе галаву зламаць.

— Сціхні, тата, раззваніўся, быццам царкоўны звон у свята.

Буркне гэтак Волечка, ды зноў маўчок: толькі пасопвае сабе, у кніжку ўткнуўшыся.

Усімі думкамі і пачуццём была яна там, далёка-далёка, дзе партызанілі свае — чырвоныя — і сярод іх мілёнак Колька Рыжы...

4

На Міколу зімовага з нагоды дня свайго анёла Грыбаў прапусціў кілішак, вярнуўшыся ад абедні, палез на дах чужога голуба заганяць; упаў і забіўся.

У Яўдохі засталося адно суцяшэнне — дачка. І яна, мяккасардэчная, усё яшчэ не траціла надзеі паставіць яе на правільны шлях.

Сядзе, бывала, ніцма на краёк вузкай дзявочай пасцелі ды і давай-давай смаркацца ў фартух.

— Дачка, вазьміся за розум. Кінь ты рывалюцыяй займацца, ужо дарослая. Пра мяне, пра старую, падумай. Засадзяць, згнояць у турме цябе — як я жыць буду?

— Нічога,— толькі, бывала, і скажа любімае слоўца Волечка.

— Няма душы ў цябе, Волечка, каб толькі ведала, як цяжка матчынаму сэрцу.

— Пачакай, маці, белых прагонім, тады зажывём.

Яўдоха, як квактуха, прыпадала да галавы дачкі, пужліва шаптала, пырскаючы слінай і словамі:

— Чакай, пакуль чорт здохне, а ён яшчэ і хварэць не думаў.

Так і плыў, бег час. Дачка круцілася, кідалася, гарэла. У старэчую матчыну мітусню ўрываліся сляпыя, шэрыя дні...

Чорт быў жывучы.

Марозпай ноччу, калі слабодка спала мёртвым сном, «яны» прыйшлі і рэзка, па-гаспадарску загрукалі.

— Гэй!

Маці ўсхапілася і, шлёпаючы босымі нагамі, замітусілася па пакоі, намацваючы запалкі.

— Спытайся, хто гэта? — прашаптала Волька і вырвала ў яе лямпу.

Настойлівы грукат паўтарыўся. Праз падвойныя рамы чулася нецярплівая лаянка, рыпеў пад нагамі снег.

— Хутчэй адчыняй, зараза... Замкнуліся, нібы грошай шмат назбіралі?

— За-араз, за-араз,— замармытала, засяшалася старая, успягваючы спадніцу.

Волька ўскочыла на прыпечак і ўлезла ў комін. Маці толькі і паспела крыкнуць ёй напаследак:

— Холадна! Прастудзішся. Надзела б што.

Уварваліся тры. Грукаючы ботамі і бразгаючы шпорамі, прайшлі наперад. Запалілі святло. Бліснулі пагоны. Чырвоныя абмерзлыя твары шлёпалі губамі. Глухаватая Яўдоха хрысцілася, плакала і статуяй стаяла каля чалеснікаў. Перакапалі, павыкідалі з куфроў усё. Аблазілі падпамосце, камору, хлявы і, лаючыся, пайшлі.

Праводзіла гасцей, кінулася да печы.

— Я іду з дому, мама.

— Куды?

— Не пытайся.

Пацалавала маці і пайшла ў ноч.

5

З тугой ледзяною ды мізэрнай надзеяй углядалася Яўдоха ў дзевак, што праходзілі па вуліцы.

Прапала дачушка, зусім прапала, растала, як ручай у вясеннім рацэ.

Цэлы гадок праседзела старая каля акенца запаветнага. Ах, доўгі здаўся гэты гадок, даўжэйшы за думкі старэчыя. Усё глядзела, глядзела на варотцы, якія пахілілі-ся,— чакала...

Вось-вось, маўляў, з'явіцца Волечка, па даўняй гарэзлівай звычцы выспяткам дзверы расчыніць — уляціць у святліцу.

Пры кожным шораху, стуку ўздрыгвала збялелая маці. Забрэша ўночы сабака, старая перахрысціцца, паміту-

сіцца, у гнілы кут паплюе і ўсё чакае, чакае дачку родную.

Дні паўзлі, почы, крэкчучы, паўзлі, паўзлі тыдні, каціліся то маладзік, то поўня.

Год прачакаць — не калатоўку аблізаць,— у каго хочаш сэрца ў грудзях нераверпецца, а ў маці роднай тым больш. Гора больш ядавітае за сулему.

Горкімі слязьмі выплакала Яўдоха вочачкі — аслепла. Нічога пе заставалася рабіць, як Хрыстовым імем пабірацца — пайшла жабраваць. З гора страціла розум. Пасівелая, як выпарапая мачалка, галава ад слабасці безупыппа трэслася.

Свавольныя слабодскія хлапчукі далі ёй мяпушку: «Трасучка».

Маці не спадзявалася ўжо бачыць Вольку жывой. Прапала і прапала. Была, і няма дачушкі роднай. Быццам і не было ніколі.

Добра.

Цёплым вясновым днём грэлася Яўдоха па сонейку. З боку горада даносіліся трэск, выбухі, падобна было, што хістаюцца і развальваюцца дамы. Падазвала сынка шаўцовага — Ваську, які прабягаў міма, пазнала па голасе.

— Васечка, што вось там у горадзе робіцца, трашчыць надта страшна.

— Ах, цяцера глухая, у цябе ўсё трашчыць — белыя ўцякаюць, нашы блізка.

Праз слабодку ў стэп адыходзілі абозы белых. Грукаталі калёсы па выбоінах, іржалі коні, гарлапанілі п'яныя горлы.

Вечарам таго ж дня сядзела Яўдоха з бабамі каля варотаў — гаманілі.

— Глянь, глянь — Волька ідзе!

— Бабачкі — такі праўда!

Старая так і абамлела, слова вымавіць не можа, сядзіць, асавелая.

А цераз дарогу наўскасяк Волька бяжыць, абцасікамі стук-стук-стук, па грудзях бант чырвоны, па рукаве крыж.

Падбегла, абняла маці, гарачымі вуснамі ўпілася ў сухі і моцны яе рот.

— Дажылі, мама!

— Чэрці падохлі! — прамовіла тая, захліпаючыся ад радасці — дачка побач.

— Чэрці ў ваду, бурбалкі ў гару.

— Як з неба звалілася.

Не магла зрэнкамі бачыць: абмацала ножачкі, ручачкі, галовачку — усё цалюсенькае. Абцалавала ўсю.

Пайшлі ў двор пад руку.

І ў маладым і ў старым сэрцы звінела радасць — у кожным свая...

— Што ж, цяпер табе ўзнагарода будзе?

— Не без гэтага,— засмяялася Волька,— абавязкова будзе.

6

Закруцілася Волечка ў рабоце, як трэска ў вясенняй рацэ. Днём усё бегала, начамі рэдка дома начавала — запрацавалася. Маці не трэба было болей хадзіць жабраваць — хапала ў хаце клопату.

У рэдкія хвіліны адчуваючы каля сябе дачку і глытаючы слёзы, Яўдоха пачне, бывала, як неразведзенай пілой пілаваць:

— Пашкадавала б ты сябе, дзіцятка. Бач — сухая зрабілася, як таран.

— Нічога.

— Ці табе свабода даражэйшая за маці родную, сука ты гэтакая... Ад работы і коні дохнуць. Адпачыла б трохі.

— Нічога, мама, адпачываць няма калі — работы па вушы...

Або выбера, бывала, вольную часіну, пачне адукоўваць маці, кніжку ёй прачытае, раскажа што-небудзь. Бяда са старой — слаба даходзіць. Бо новае ў галаву туга лезе — слухае ды і заскрыпіць:

— Сарока, сарока, нагаварыла, як кашы наварыла, а есці няма чаго.

Смяецца Волечка, залівaецца.

Так і жылі, старая ды маладая — і блізкія і далёкія адна адной.

1921